

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-20>

КОНСТАНТИ БУТТЯ ЛЕКСИКОЮ РИБАЛЬСТВА Й МОРЕПЛАВСТВА

CONSTANTS OF BEING IN THE VOCABULARY OF FISHING AND NAVIGATION

Міняйло Р.В.,

orcid.org/0000-0001-9392-594X

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Міняйло Н.В.,

orcid.org/0000-0002-4643-3309

доктор філософії з філології,

викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

У статті досліджено особливості семантичного наповнення та омовлення (лінгвалізації) в українськомовному художньому дискурсі найважливіших категорій людського буття (ситуацій, коли людина намагається віднайти й усвідомити сенс життя) крізь призму реалій рибальства і мореплавства. У творах Олександра Довженка, Юрія Яновського, Леоніда Тендюка, Сергія Осоки, в українськомовних перекладах творів Джозефа Конрада, Ернеста Гемінгвея у чуттєвому змалюванні загальнолюдських цінностей фігурують (як ядра розгорнутих авторських метафор, як визначники, навколо яких побудовано цілісні образи) назви *ятір*, *вічка* (*сітки*), *лин*, *сом*, *юшка*, *забресті*, *скидається* (*риба*), *очерёт*, *шторм*, *прихід*, *відхід*, *рейс*, *пеленг*, *якір*, *порт*, *парус*, *бухта*, *бриз*, *штормовий вітер*, *пришвартований*, *бом-брам-рея*, *вітрило*, *палуба*, *кормá* тощо.

Аналіз українськомовних оригінальних і перекладних текстів з рибальською і мореплавською лексикою засвідчив вагу позначуваних цими назвами реалій для індивідуально-авторського художньо-образного осмислення найважливіших категорій людського буття: «хвиля, у яку зупиняється час», «ще не розкрита таємниця», «ловити потилицею краєчки сонця», «вечір <...> наловив собі лінів на юшку», «соми вже скидали у Десні між зірками», «у двох морях її синіх очей», «під моїми парусами вирости молоді кораблі – сини», «щось таке ж свіже, як перший легенький бриз», «Всесвіт напинає зоряне вітрило» тощо.

Проаналізований матеріал засвідчив: розгорнуті письменницькі метафори з рибальською і мореплавською термінологією мають глибокий екзистенційний зміст (щастя, пошук щастя, любов, туга, страждання, смерть...) та естетичну довершеність, що має спонукати дослідників до подальшого досліджування засобів лінгвалізації чуттєвих образів людського буття в художніх текстах з «рибальсько-мореплавським» образним підґрунтям.

Ключові слова: українськомовний художній дискурс, концепт БУТТЯ, лексика рибальства, лексика мореплавства, розгорнуті метафори, екзистенційний зміст.

This article examines the peculiarities of semantic content and vocabulary (linguization) in the Ukrainian-language literary discourse of the most important categories of being (situations when a person tries to find and realize the meaning of life) through the prism of fishing and navigation vocabulary. The following names appear in the sensual depiction of universal values (as the cores of the author's extended metaphors, as determinants around which holistic images are created): *yatir* (or *véteris* – fishing tools), *vichka* (mesh hole), *tench*, *wels catfish*, *yushka* (fish soup), *zabresty* (stand in the water while fishing with a net), *flutter*, *reeds*, *storm*, *arrival*, *sailing out*, *trip*, *bearing*, *anchor*, *port*, *sail*, *bay*, *breeze*, *gale force*, *moored*, *royal yard*, *sail*, *deck*, *stern*, etc. in the works of Oleksandr Dovzhenko, Yurii Yanovskyi, Leonid Tendiuk, Serhii Osoka, and in Ukrainian translations of Joseph Conrad and Ernest Hemingway.

The analysis of Ukrainian-language original and translated texts with fishing and navigation vocabulary has shown the importance of the notions denoted by these names for the individual author's artistic and figurative

comprehension of the most important categories of human being: “a wave stopped by time”, “a secret not yet revealed”, “catching the edges of the sun with the back of your head”, “evening <...> caught tenches for fish soup”, “wels catfishes were already fluttering in Desna between the stars”, “in the two seas of her blue eyes”, “young ships – my sons – grew up under my sails”, “something as fresh as the first light breeze”, “the universe is puffing up the star sail”, etc.

The analyzed material has shown that the detailed literary metaphors with fishing and navigating terminology have a deep existential meaning (happiness, the search for happiness, love, longing, suffering, death...) and aesthetic perfection, which should encourage researchers to further study the means of linguizing sensual images of being in literary texts with a «fishing and navigating» figurative basis.

Key words: Ukrainian-language literary discourse, the concept of BEING, fishing vocabulary, navigating vocabulary, extended metaphors, existential meaning.

Постановка проблеми. Для належного осягнення власного буття дослідники орієнтують нас вивчати наукову спадщину австрійського психіатра, психотерапевта й філософа В. Франкла, щоб зануритися в сутність запропонованого науковцем екзистенціального аналізу (у житті немає беззмистовних ситуацій, але є ситуації «невіднайденого, неусвідомлюваного сенсу»; віднайдення смислу буття – індивідуальне усвідомлення унікальності «драми» існування...) [4, с. 13–14]. Славний британський письменник і професійний мореплавець родом з України Джозеф Конрад (Юзеф Теодор Конрад Коженювський) писав, що жоден з його творів «не є історією з особистого досвіду в буквальному розумінні слова. Досвід у них – лише канва для втілення художнього задуму. Кожен з них має не одну мету. У кожному питанні полягає в тому, як автор використав свої можливості <...> з добросовісним ставленням до *правди своїх власних відчуттів*» (тут і далі курсив і грубий шрифт у цитуваннях наш. – Р. М., Н. М.) [7, с. 5]. А отже, досліджування семантичного наповнення та особливостей омовлення (лінгвалізації) концепту БУТТЯ, точніше – цілісного *людського* буття, через письменницьке його осмислення «за допомогою» реалій рибальства і мореплавства (здавна вагомих для людства промислів!), на нашу думку, постає актуальним завданням сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантичні (сенсотвірні) складники концепту БУТТЯ відображаються «в мовній системі або в індивідуальному авторському мовленні», і кожен такий мовний образ «стає першочерговим компонентом національно-мовної картини світу», центром уваги етнолінгвістів і лінгвокультурологів [1, с. 245]. У попередніх наших розвідках ми загострили увагу на неосяжних у художньому дискурсі можливостях чуттєвого змалювання загальнолюдських цінностей буття лексикою мореплавства: «абстраговані конкретно-чуттєві мариністичні найменування (мовні образи) в «мовосвітах письменницьких»» [10, с. 143], «сенсотвірні складники індивідуально-психологічного «світу» письменника [9, с. 139], «типи семантичної деталізації олюджених реалій морської стихії» [11, с. 186] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згадані сенсотвірні складники концепту БУТТЯ яскраво реалізуються не лише «крізь призму» лексики мореплавства, а й через лексикон ще однієї стихії, нерозривно пов’язаної з водним простором, – стихії рибальства, яка «ще за часів Гомера й Феокріта була у цвіт поезії повита...» [13, с. 45]. Тож маємо всі підстави розглядати письменницькі «лінгвалізації» цих дотичних одна до одної сфер людського буття спільно.

Мета дослідження – аналіз особливостей лінгво-семантичного наповнення концепту БУТТЯ в українськомовному художньому дискурсі крізь призму лексики рибальства й мореплавства.

Виклад основного матеріалу. В одній із проникливих новел Сергія Осоки сенсотвірним складником буття хлопчача виступає ЯТІР (а точніше – чуттєве осмислення всіх належних «процедур» застосування цього риболовецького знаряддя): «У річці, навпроти надламаної горсточки очерету, стояв *мій ятір*. Він *кожного ранку тримав між розсохлими ребрами, між вічками сітки щоразу нову й нову таємницю*. Моя душа раділа, скімлила і вила од передчуття, що ось

зараз я роздягнуся, забреду в воду і настане та хвиля, у яку зупиняється час, – я доторкнуся до ятера і відчую, що там, усередині, щось є. Є! І поки я підійматиму його з води, поки перед моїми очима рябітимуть жовті й фіалкові нитки, поки я ще не бачитиму, що ж там у ньому, я й триматиму в руках *ще не розкриту таємницю*. І задля неї можна вставати о шостій і *бігти до води, ловлячи потилицею краєчки сонця*. Бо раптом піймалася риба-сон?..» [12, с. 40–41].

Інша розгорнута «рибальська» метафора Сергія Осоки презентує такий важливий складник людського буття, як спостереження за заходом сонця: ЛИН, ЮШКА: «Грає сонце на синіх нитках. *Вечір*. Либонь *наловив собі линів на юшку, наїється та й ляже спати – впустить ніч*» [12, с. 195]. Згадаймо тут «Зачаровану Десну» Олександра Довженка: СОМ: «... і вже давно вечір надходив, і великі *соми вже скидалися у Десні між зірками*, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною» [3, с. 25].

Упадає в око, що фрагменти з описом «річкових» реалій відзначені найглибшим екзистенційним змістом і в автобіографічній повісті Олександра Довженка, і в новелах нашого сучасника Сергія Осоки: ОЧЕРЕТ: «*Очерети років густі. Шелестять голосно. Хтось біжить крізь ті очерети, біжить, не знаю – плаче чи сміється, шукає когось, хоче про щось спитати...*» [12, с. 245].

Чільне місце в картині світу Сергія Осоки посідає і «морська» тематика. У новелі «Сара» письменник талановито передає зміни в зовнішності й поведінці жінки, спричинені неналежною поведінкою посадової особи, передчасною смертю чоловіка і, зрештою, невідворотними проблемами зі здоров'ям, що відповідно до розгортання сюжетної лінії відображають її ОЧІ-МОРЯ (наскрізна концептуальна метафора!): 1) очі жінки-лікаря під час знайомства із хлопцем-пацієнтом: «А ще за мить на мене подивилися *наче й не очі, а два великих синіх моря, з хлюпотінням хвиль, легеньким туманом і якимсь таким невимовним сумом, що мені захотілося плакати*» [12, с. 113] → 2) очі жінки-лікаря, яка стала свідком варварського ставлення районного хірурга до хлопчика-пацієнта: «...папери чомусь дрібно тремтіли в її пальцях, мідне волосся, здавалося, найжачилося, а *два синіх моря переживали справжнісінький шторм*» [12, с. 115] → 3) очі жінки, яка пережила передчасну смерть коханого чоловіка: «Коли Францевича поховали – попрошу, без ніякого оркестру! – Луїза зовні майже не змінилася. Так само ніжно пахли її парфуми, так само елегантними були банти на її кофтинах. Хіба що *у двох морях її синіх очей ніби поволі почали сідати сонця*. Вона так само добродушно зі мною віталася, іноді клала теплу руку мені на голову, але її погляд уже ковзав по мені наче розгублено й неухважно...» [12, с. 114–115] → 4) очі жінки (лікаря-добровольця під час Чорнобильської катастрофи) в останні дні життя: «У вікно лилося розкішне вересневе сонце, освітлювало її очі. Але *в тих очах морів уже не було. Хіба, може, на дні ледь-ледь колихалася вода*. Під очима були густі темні тіні, шкіра була жовтою і неживою» [12, с. 119].

Вербалізацію архетипної семантики 'смерть людини' крізь призму мореплавського лексикону спостерігаємо в автобіографічному нарисі «Дзеркало моря» (1906) уродженця українського міста Бердичів Джозефа Конрада: РЕЙС, ПРИХІД, ВІДХІД: «Чи він [досвідчений капітан похилого віку] очікував побачити невідомий берег, чи *охоплював спокійним розумом орієнтири для свого останнього відходу?* / Важко сказати; оскільки *в тому рейсі, з якого жодна людина не повертається, прихід і відхід стаються одночасно, зливаючись у єдину мить найвищої й остаточної уваги*» [5, с. 26]. До того автор тлумачив нефахівцям-читачам, що для моряка «*відхід* – передусім навігаційний ритуал»: «*Це не корабель відходить від берега, а моряк його зрікається, коли, взявши два перехресних пеленги, накреслює олівцем перший крихітний хрестик на білому просторі путівної мапи, де щодня протягом рейсу розташування корабля опівдні буде позначене таким самим крихітним хрестиком. Тих хрестиків може бути і шістдесят, і вісімдесят, скільки завгодно на шляху корабля від берега до берега*» [5, с. 16].

Тяглість української морської (мореплавської) метафорики засвідчує відомий роман Юрія Яновського «Майстер корабля» (1928 р.), у якому термінологія судноплавства постає як онто-

логічна лексика (лексика констант буття): ЯКІР: «– Випити треба за *надію*, – кажу я, – бо її репрезентує *якір*. Чому якір? А тому, що він любить землю. На якір дивляться з надією тоді, коли море топить кораблі. Якір нагадує *порт*, де спокійна і неглибока вода, де можна перестояти бурю. Якір, упавши на дно бухти, зарийється в землю і триматиме корабель» [15, с. 168]; ПАРУС: «Крізь двері на балкон я бачу, як прокидається Місто. За бульварами видко порт, де снують щогли й димарі. Мені не хочеться вже почувати під собою хисткої палуби. Я зайшов до порту й кинув якір. Під моїми *парусами* вирости молоді *кораблі* – сини. Тепер хай вони роблять *рейси по морях*» [15, с. 173].

«Відчуттєво-чуттєві» розгорнуті індивідуально-авторські метафори дають змогу читачеві по-особливому відчути змістове й смислове наповнення важливих для мореплавства й рибальства видових назв вітрів, як, наприклад, у прозі Ернеста Гемінгвея в перекладі Андрія Савенця: БРИЗ: «Від неї, від цієї долоні біля його долоні, від їхніх сплетених разом пальців і від її зап'ястя поруч щось переходило в його долоню, пальці й зап'ястя – *щось таке ж свіже, як перший легенький бриз, що, надлітаючи з-над моря, ледве брижить нерухому дзеркальну поверхню...*» [2, с. 204]; у прозі Джозефа Конрада в перекладі Андрія Бондаря: ШТОРМОВИЙ ВІТЕР: «Мабуть, жодна чесна із собою людина не могла би стверджувати, ніби бачила океан, що виглядає так само молодо, як земля навесні. Але декотрі з нас, ставлячись до океану з розумінням і любов'ю, бачили його старим, немовби древні епохи піднялися з мулистого дна на його поверхню. Позаяк саме *штормовий вітер* є тим, що старить океан» [5, с. 98].

Пронизливо живописує Джозеф Конрад «духовно-тілесний» зв'язок капітана-мореплавця (яким і був письменник!) зі своїм кораблем, а ядром розгорнутої авторської метафори (навколо якого «будується» цілісний образ), на нашу думку, є фаховий термін-дісприкметник ПРИШВАРТОВАНИЙ: «... я бачив його вільним від оков його призначення. Берега, до якого корабель був *пришвартований*, неначе й не існувало. Що мені були всі країни земної кулі? У будь-якій частині світу, омитій позначеними на карті водами, *наш зв'язок один з одним лишився незмінним, занадто тісним, щоб його можна було виразити самими словами*» [6, с. 63].

Чутливості («сенсорності») мариністичних художніх текстів письменники досягають, зокрема, засобом персоніфікації фахової термінології: «У вільному морі заскиглить, засвистить у вантах вітер. Забілють на хвилях баранці. «Держись! – гукне *бом-брам-рея до брам-стеньги*. – Бачиш, як багато вітру налетіло в мій парус?!» <...> *Спідня мачта міцніше упреться в кіль-свинку і кіль: «Братики, виручайте! На вас надія, ласкаві дубе й буче!»* [15, с. 165].

У повісті «Смерть в океані» (1990 р.) мореплавця-мариніста, уродженця Кропивниччини, Леоніда Тендюка художній образ з ядровим терміном-основною ВІТРІЛО набуває довершеності «сутнісного смислу»: «... *щовечора над суходолами й океанами Всесвіт напинає зоряне вітрило*, і ми тут, на цьому невідомому острові, кожного разу милуємося небом» [14, с. 185]; або в «Берегах дванадцяти вод» Олександра Мар'ямова – у «сув'язі» судноплавних термінів ПАЛУБА, КОРМА: «... Тим гостріше сприймаються складові елементи плавби: *безнастанне тремтіння палуб, струмочки відбитих рівним лаком хвиль, що миготять на стелі, піаніно з горішнього салону і плин води, розіп'ятої за кормою*, – той самий наш шлях, що лежить до обрію, куди ми не вернемося ще довго» [8, с. 114].

Висновки з дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Аналіз українськомовних оригінальних і перекладних текстів, у яких фігурує лексика, пов'язана з рибальством і мореплавством, засвідчив вагу позначуваних цими назвами реалій для індивідуально-авторського художньо-образного осмислення найважливіших категорій людського буття. Розгорнуті письменницькі метафори з рибальською і мореплавською лексикою мають глибокий екзистенційний зміст (щастя, пошук щастя, любов, туга, страждання, смерть...) та естетичну довершеність. Предметом наших подальших наукових розвідок стане більш детальний аналіз *засобів* лінгвалізації чуттєвих образів людського буття в художніх текстах з «рибальсько-мореплавським» образним підґрунтям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бавус Т. Мовний образ як компонент мовно-національної та індивідуально-авторської картин світу. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 63. С. 242–247.
2. Гемінгвей Ернест. По кому подзвін : роман / переклад з англійської Андрія Савенця. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 608 с.
3. Довженко О. П. Зачарована Десна. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Дніпро, 1969. 590 с.
4. Козачинська В. В. Людське буття в обширі антиномій. *Філософські обрії*. 2023. № 46. С. 8–16.
5. Конрад Джозеф. Дзеркало моря. Особова справа / переклад з англійської Андрія Бондаря. Київ : Темпора, 2021. XLVI. 426 с.
6. Конрад Джозеф. Межа тіні ; Тайфун / переклад з англійської Ольги Фири, Миколи Рошківського. Київ : Знання, 2019. 286 с.
7. Конрад Джозеф. Фальк. Емі Фостер. Завтра / переклала з англійської Олена О'Лір. Львів : Астролябія, 2018. 224 с.
8. Мар'ямов Олександр. Береги дванадцяти вод. Київ : Темпора, 2017. 552 с.
9. Міняйло Н. Мариністична метафора кохання в українськомовному прозовому дискурсі. *Український світ у наукових парадигмах* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2023. Вип. 10. С. 139–141.
10. Міняйло Р. «Майстер корабля» Юрія Яновського: чуттєве живописання загальнолюдського лексикою мореплавства. *Український світ у наукових парадигмах* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2023. С. 142–145.
11. Міняйло Р. В., Міняйло Н. В. Метафорична персоніфікація в українськомовних перекладах прози Джозефа Конрада. *Записки з українського мовознавства*. 2022. Вип. 29. С. 186–196.
12. Осока Сергій. Нічні купання в серпні : коротка проза. 2-ге вид., зі змінами і доповненнями. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 272 с.
13. Рильський М. Т. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1976. 303 с.
14. Тендюк Л. М. Смерть в океані : Повість та оповідання. Київ : Веселка, 1990. 293 с.
15. Яновський Юрій. Майстер корабля : роман. Київ : Знання, 2020. 175 с.